BHARTṚHARI'S THREE ŚATAKAM

(NĪTI - ŚṚṄGĀRA - VAIRĀGYA)

भर्तृहरि: शतकत्रयम्

पु० गोपीनाथ

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
नई दिल्ली

The firm will replace the copy/copies free of cost if any defect is found.

Publisher :
Prof. Radhavallabha Tripathi,
Vice Chancellor,
Rashtriya Sanaskrit Sansthan,
(Deemed Univeristy)
56-57 Institutional Area, Janakpuri,
New Delhi – 110 058

Reprint Edition 2010

Price Rs. 110.00

Printer
Nag Publishers,
11-A, U.A., Jawahar Nagar,
Delhi - 110007

पुस्तकमिदं राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य पुनर्मुद्रणयोजनायां प्रकाशितम्।

भर्तृहरिः शतकत्रयम्

(नीति–शृङ्गार–वैराग्य)

लेखक

पु. गोपीनाथ

सम्पादक

नाग शरण सिंह

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
(मानित विश्वविद्यालय)
56–57 इन्स्टीट्यूशनल एरिया, जनकपुरी, नई दिल्ली – 110058

The firm will replace the copy/copies free of cost if any defect is found.

प्रकाशक :
प्रो. राधावल्लभ त्रिपाठी,
कुलपति,
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान,
मानित विश्वविद्यालय
(मानवसंसाधन विकास मंत्रालय, भारत सरकार के अधीन)
56–57 इन्स्टीट्यूशनल एरिया,
जनकपुरी, नई दिल्ली – 110058

पुनः मुद्रित संस्करण 2010

मूल्यम् : 110,00 रूप्यकाणि

मुद्रक
नाग पब्लिशर्स
11–ए. यू. ए., जवाहर नगर, दिल्ली – 110007

प्रो. राधावल्लभ त्रिपाठी
कुलपति
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
मानित विश्वविद्यालय
(मानवसंसाधन विकास मंत्रालय,
भारत सरकार के अधीन
56-57, इन्स्टीट्यूशनल एरिया, जनकपुरी,
नई दिल्ली - 110058

Prof. Radhavallabh Tripathi
Vice-Chancellor
Rashtriya Sanskrit Sansthan
Deemed University
(Under MHRD, Govt. of India)
56-57 Institutional Area, Janakpuri,
New Delhi - 110058

पुरोवाक्

विदन्त्येव विपश्चितो यत्संस्कृतभाषा भारतीयां साहित्यपरम्परां तत्संवलितां प्रज्ञाञ्च सहस्रशो वर्षेभ्यः प्रकाशयन्ती संवर्धयन्ती च राजते। इयं हि भाषा परम्परा प्रज्ञा च प्रतियुगं नवनवमात्मानं प्रस्फुरति समाविष्करोति च। तत्र च वेदाः, शास्त्रीयं वाङ्मयम्, इतिहासः, पुराणानि, काव्यानीत्यनेकरचनाः विकासं गताः। ताश्च परम्परया संरक्षिताश्च। तत्ता आधुनिकशैल्या च संरक्षितुकामं राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानं मुद्रणं, सान्द्रमुद्रिकानिर्माणं, सङ्गणकद्वारा संरक्षणमिति विविधप्रयासैः प्रयतमानं वर्तते। तत्राद्यं स्थानं भजते अध्ययनमध्यापनमिति स्वीयपरिसरेषु यत्र मौखिकपद्धत्या इमाः परम्पराः संरक्ष्यन्ते।

सर्वसाधनसम्पन्नेऽस्मिन्नाधुनिकलोकेऽपि ग्रन्थानां महत्ता न किञ्चिन्न्यूना दृश्यते। तत्र च कारणं सर्वजनसुलभतैव। अत एव संस्थानमपि ग्रन्थप्रकाशनकर्मणि आत्मानं सततं व्यापारयति। न केवलं स्वयं ग्रन्थान् प्रकाशयति अपि तु ग्रन्थप्रकाशनार्थमनुदानमपि दत्त्वा प्रकाशकान् लेखकांश्च प्रोत्साहयति। लोकप्रियग्रन्थमाला, शास्त्रीयग्रन्थमाला, अप्रकाशितग्रन्थप्रकाशनमाला इति विविधग्रन्थमालाः संस्थानेन प्रकाश्यन्ते। ते च ग्रन्था भृशं विद्वल्लोकेन समादृता आद्रियन्ते च। एतदतिरिच्य संस्कृतभाषाध्ययनार्थमपि स्वाध्यायशैल्या विरचिता दीक्षाग्रन्था अपि संस्थानेन प्रकाशिता लोके चिरं प्रतिष्ठां प्राप्नुवन् ये च ग्रन्था अनौपचारिकसंस्कृतशिक्षणकेन्द्रेषु आभारतं प्रधानतया पाठ्यन्ते।

एवं प्रकाशितग्रन्था अचिरादेव विद्वत्समाजस्य स्वध्यायरतानां जिज्ञासूनां छात्राणां च कृते सुलभ्या भवन्तीति संस्थानप्रकाशनानां वैशिष्ट्यं प्रयोजनञ्च चरितार्थतां याति। तादृशग्रन्थानां पुनः प्रकाशनायापि संस्थानं कटिबद्धं वर्तते। तत्र क्रमे एष ग्रन्थो

विद्वल्लोकेन भृशं समादृतः पु० गोपीनाथ कृतः भर्तृहरिःशतकत्रयम् (नीति-श्रृङ्गार-वैराग्य) इति नामकः ग्रन्थः संस्थानस्य पुनर्मुद्रणयोजनान्तर्गततया प्राकाश्यन्नीयते। एषोऽपि ग्रन्थः सर्वैः यथापूर्वं समाद्रियेत इति विश्वसिमि। अस्मिन् पुनर्मुद्रणकर्मणि साहाय्यमाचरितवद्भ्यः सर्वेभ्यः संस्थानस्य अधिकारिभ्यः सम्यङ्मुद्रणार्थं च मुद्रकाय साधुवादान् वितरामि।

राधावल्लभः त्रिपाठी

CONTENTS.

Preface.

List of subjects treated by the author.

THE ŚATAKAS, Sanskrit text, with Hindi and English translations, and copious footnotes, containing full notices of the occurrence of our text stanzas in various other works, and a number of parallel thoughts from numerous writers both Indian and foreign.

- Nîtiśataka.
- Śringâraśataka.
- Vairâgyaśataka.

Variants.

Abbreviations.

NOTES: Critical and Explanatory.

- On Nîtiśataka.
- On Śringâraśataka.
- On Vairâgyaśataka.

List of Authors and Works consulted for and mentioned in the present volume.

Index or Alphabetical list of the Sanskrit Stanzas of the Śatakas.

कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्ते, र्न शक्यते धैर्य-
गुणः प्रमार्ष्टुम् । अधो मुखस्यापि कृतस्य
वह्ने, र्नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥१०६॥

धैर्यवान् मनुष्य अत्यंत दुःखित होने परभी अपने धैर्य का परित्याग कदापि नहीं करते । क्योंकि जलती अग्नि को उलटी करदेनेसेभी उसकी शिखा नीचेकी ओर कभी नहीं जाती ॥ १०६ ॥

As we cannot make a flame go downwards by turning it topsy-turvy, so it is equally impossible for a host of misfortunes to deprive a courageous man of his usual fortitude even by putting his patience to the severest test.

In the *Subhâshitâvali* (सुभाषितावलि) this stanza is quoted under *Aśvaghosha* (अश्वघोष) at No.528. and anonymously at No.316. The *Śârngadharapddhati* (शार्ङ्गधरपद्धति) at No. 227 gives it under भर्तृहरि. It also stands in the Hitopadeśa (हितोपदेश । ६१) and the Panchatantra (पंचतंत्र).

Cf.—" ते हि धीरा धरायां ये व्यसनेभ्यो न बिभ्यति १२७
सत्ववंतो हि नात्मानं हापयन्ति विपद्गतम् ।
उद्ग्रीवा इव धावन्ति पक्षच्छेदेऽपि वाजिनः । १२८ ।
(अमरचंद्र सूरि कृत बालभारतम् । उद्योगपर्वः १ सर्गः).

कान्ताकटाक्षविविशिखा न लुनन्ति यस्य,
चित्तं न निर्दहाति कोपकृशानुतापः। कर्षन्ति
भूरि विषया श्च न लोभपाशै, र्लोकत्रयं जयति
कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ १०७ ॥

स्त्रियोंके कटाक्षरूपी बाणों से जिसका हृदय विदीर्ण नहो, क्रोधरूप अग्नि से जिसका अंतःकरण संतप्त नहो, और विषयादिकके लोभपाशसे जिसका मन चलायमान नहो, वह धैर्यधारी मनुष्य त्रिलोकी की विजय करनेके हेतु समर्थ होताहै ॥ १०७ ॥

That man who is neither pierced with the pointed arrows of female glances, nor burnt with the scorching heat of anger, nor dragged into the tempting snares of sensual pleasures, is undoubtedly capable of conquering the three worlds.

Cf.—(*a*) "प्रज्ञोऽतिधीर श्च शमोऽस्ति कोवा
प्राप्तो न मोहं ललनाकटाक्षैः १२ "
(श्रीशंकराचार्यस्य प्रश्नोत्तरमाला).

(*b*) "कः शूरो यो ललनालोचनबाणै र्न विव्यथितः । "
(श्रीविमलाचार्यस्य प्रश्नोत्तररत्नमाला).